

DOI: 10.36719/2663-4619/61/136-138

Bahar Əliösət qızı Mustafayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

EŞİTMƏ QÜSURLU UŞAQLARDA SƏS TƏLƏFFÜZÜ POZULMALARINI ARADAN QALDIRMAQ ÜÇÜN MUSİQİLİ RİTMİK VASİTƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Açar sözlər: eşitmə, nitq, oyun, musiqi, ritm, məşğələ, uşaq

Summary

One of the most relevant methods used in the rehabilitation of hearing-impaired children and for the development of speech is music-rhythm. In any games based on music-rhythm, it is possible to stimulate several areas, such as speech, motor, cognitive processes. Composing tasks in the form of role-playing games appropriate to the age characteristics of children increases its effectiveness. Music primarily affects the auditory analyzer in children, helps to increase auditory attention in children with dementia. Thus, the child perceives sounds better over time and develops the ability to differentiate them. Improved hearing allows children to understand the speech of adults better. Over time, it accelerates the process of sound imitation, allows the child to pronounce the initial sounds and syllables.

Musical-rhythmic is based on the combination of sounds with movements, which leads to the improvement of children's motor skills. It helps to develop small and large motor skills, rhythm and coordination abilities during tasks.

Key words: *hearing, speech, game, music, exercise, child*

Musiqi hərtərəfli fərdi inkişafın ayrılmaz hissəsidir. Eşitmə analizatorunun zədələndiyi, zəifləmədən əziyyət çəkən uşaqların nitq inkişafı zamanı ən effektiv üsullardan biri musiqi reabilitasiyasıdır. Eşitmə zəifliyi olan uşaqlar səsləri tam olaraq qavraya bilməsələr belə səs dalğalarını hiss etmək imkanına sahibdirlər. Bu imkandan maksimum istifadə edərək musiqili-ritmika vasitəsilə eşitmə qüsurlu uşaqlarda hərtərəfli inkişafı təmin etmək mümkündür.

Musiqili məşğələlər beyin qabığının inkişafını əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşdirir, nəticədə beynin müxtəlif sahələri arasında yeni əlaqələr yaranır, uşağın zehni və motor fəaliyyətini stimullaşdırır, sinir hüceyrələrinin sayı artır. Beləliklə, bir çox sahələrin (eşitmə, nitq, idrak prosesləri və s.) inkişafı üçün fizioloji əsas yaranır. Musiqili – ritmik məşğələlərin tərtib olunma şəkli bu sahələrin inkişafı üçün vasitəçi rolunu oynayır.

Musiqili – ritmik məşğələlərin tətbiq olunması zamanı bir sıra məqamlara diqqət yetirilməlidir. Bu zaman mütləq şəkildə uşaqların ağır eşitmə dərəcəsi təyin olunmalıdır. Bu uşaqlarda eşitmə imkanlarının nə qədər olduğunu bilməyə və musiqili – ritmik məşğələlərin proqramının düzgün şəkildə hazırlanmasına imkan verir.

Musiqili – ritmik məşğələlər həftədə 3 ya 4 dəfə olmaqla bir saat və ya bir – neçə saat təkrarlanır. Dərsləri həyət yığım. Məşğələlər zamanı istifadə olunacaq musiqilər uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq seçilməlidir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas fəaliyyət sahəsi rollu oyunlar olduğu üçün məşğələlərin də bu şəkildə tərtib edilməsi arzu olunandır. Bu həm də tapşırıqların uşaqlar üçün daha yadda qalan edir.

Musiqili-ritmik məşğələlər zamanı seçilən mövzular uşaqların intellektual inkişafına, söz ehtiyatlarının artmasına kömək etməlidir. Oyunun gedişatı, istifadə edilən mahnıların sözləri həm onların anlaya biləcəyi məzmununda olmalı həm də biliklərini artırmalıdır.

Kiçik yaşlı uşaqların təlimində daha çox melodiyalardan istifadə edilir. Melodiyalar uşaqların nitq tənəffüsünün inkişafına, eşitmə diqqətinin artmasına təsir göstərir. Musiqi duyumunun artması eşitmə qavramasının inkişafına təkan verir.

İlkin mərhələdə uşaqlar sadəcə melodiya dinləməlidir. Bunun üçün adətən fortepianoda ifa olunan müxtəlif vokalsız melodiya məsləhət görülür. Zəifləmədən uşaq üçün melodiya ilk olaraq fon musiqisinə çevrilməlidir. Zamanla uşağın hərəkətlərindən, müxtəlif melodiya verdiyi reaksiyalardan musiqi duyumunun formalaşmağa başladığını hiss etmək mümkündür. Onlar sevdikləri melodiya diqqətlə dinləyir. Bu eşitmə diqqətinin və səslərin differensiasiyasının başlanğıcıdır.

Musiqiyə qarşı ilk reaksiya başladıqdan sonra müxtəlif uşaq mahnıları, böyüklərin nəğmələri ilə bu proses bir qədər mürəkkəbləşdirilir. Başlanğıcda uşaqlar sözləri çətin və yadda qalmayan mahnılar dinləməməlidir. Mümkün qədər sadə, anlaşılacaq uşaq mahnıları arzu olunandır. Bu zaman valideynlər mahnıları yüksək səslə oxumamalıdır. Bu uşaqların normal səs tonunu rahat mənimsəyə bilməkləri üçün

vacibdir. Bu məqama diqqət yetrilmədikdə eşitmə cihazlarından istifadə edən və ya etməyən zəifəşidən uşaqlar sonralar normal səs tonu ilə ifadə olunan sözlü nitqi mənimsəməkdə çətinlik çəkirilər.

Musiqinin təsiri ilə eşitmə bacarığının inkişaf etdirilməsi uşaqlarda verbal nitqin formalaşmasına təkan verir. Böyüklərin oxuduğu mahnıların, dedikləri sözlərlə artıq artikulyasiya aparatını yamsılayan uşaqlar ilk səslərini tələffüz etməyə başlayırlar. Bu mərhələdə uşaqlarla ünsiyyət zamanı üz bəzəyərək onlara böyüklərin dodaq hərəkətlərini rahatlıqla müşahidə edə bilmək imkanı yaratmaq vacibdir. İlk olaraq səslərin tələffüzü üzərində çalışılır. Sonradan hecaların təqlidinə başlanılır.

Zamanla musiqi eşitməyə, nitqə sonra isə motorikaya təsir edir. Uşaq melodiyların müşayiəti ilə ritmə müvafiq hərəkətlər etməyə başlayır. Səslər bədən hərəkətlərini nizamlayır. Musiqiyə müvafiq əl və ayaqların hərəkəti, ritm anlayışının formalaşması, səs və hərəkətlərin ahəngdarlığı motor bacarıqların formalaşmasına kömək edir.

Musiqi eşitmə zəifliyi olan uşağın beyninin eşitmə, səs, motor, görmə sahələrinin inkişafına təsir edir və bir reabilitasiya işini icra edir. Musiqi uşağın eşitmə diqqətinin, səsləri ayırd edə bilmə (differensasiya) bacarığının inkişafına, ətrafdakıların nitqini anlamağa kömək edir.

Mahnıların uşaq üçün səslərini tələffüz edir, səsləri yamsılayır, yeni sözlər öyrənir. Verbal (sözlü) nitqin inkişafı üçün zəmin yaranır. Mahnılar uşaqların səs və söz ehtiyatına müvafiq seçilməsi məsləhətdir. Mahnıların sözlərinin öyrədilməsi zamanı təhrif olunan səslərə diqqət yetirmək lazımdır. Musiqi ilə birgə mətnin davamlı təkrarı səsin avtomatlaşma prosesini sürətləndirir. Mahnının melodik və ahəngdar ifası yeni tələffüz edilən səsin nitqdə daha rəvan tələffüz edilməsinə səbəb olur.

Artikulyator aparatın, hərəkətlərin izlənməsi, uşağın onları yamsılamağa cəhd etməsi görmə diqqətinin inkişafına əsaslanır. Eşitməsi zəif olan uşaqlar böyüklərin tələffüz etdiyi səsləri dodaq oxuma ilə təqlid edib tələffüz etməyə başlayırlar.

Musiqili – ritmik nitqin prosadik tərəfində olan problemlərin həllinə kömək edir. Musiqili tapşırıqlar eşitmə qüsurlu uşaqların nitq inkişafına yalnız səslərin tələffüzü ilə deyil, nitqin intonasiyasının, rəvanlığının formalaşmasında da mühim rol oynayır. Zəifləmiş uşaqlarda tez-tez monoton nitq müşahidə edilir. Vurğu düzgün şəkildə ifadə olunmur. Mahnıların düzgün, melodik ifası uşaqlara öz nitqlərini də intonasiyalı etməyə imkan verir. Mahnıların ifası zamanı vurğunun olduğu heca və sözlərdə musiqinin ritminin dəyişməsi onlara heca və məntiqi vurğunu mənimsəmə imkanı verir.

Beləliklə, musiqi eşitmə problemlə uşağın ümumi inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Bu məşğələlər mərhələli və fərqləndirilmiş şəkildə təşkil edilir. Musiqili-ritmik məşğələlərin təşkilinə aid nümunələrlə musiqinin eşitmə qüsurlu uşaqların nitq və ümumi inkişafında rolunu daha aydın görmək olar.

Hazırlıq mərhələsində eşitmə diqqətinin, nitqi eşitmə, fonematik qavrama, artikulyasiya aparatı, tənəffüs, nitq zamanı nəfəs aktının tənzimlənməsi, səsin inkişafı üçün müxtəlif məşğələ və oyunlar təşkil olunur.

Eşitmə diqqətinin formalaşması üçün oyunlar keçirilən zaman aşağıda qeyd edilən musiqili oyunlardan istifadə edilir.

“Yağış” mahnısı. *Musiqisi: Səadət Fərziyeva, sözləri: Elmira Yusif qızı*

Məqsəd: Hərəkətləri musiqi ilə uzalaşdırmaq və onun gedişatından asılı olaraq hərəkətləri dəyişdirmək.

Oyun başlamamışdan əvvəl uşaqlar surdopedaqoqlar və ya müəllimlər tərəfindən təlimatlandırılır və ardıcılıq izah edilir.

Uşaqlar müəllimin onlara göstərdiyi yerdə dayanır və Yağış mahnısının “Gəzinti” olaraq adlandırılan şərti hissəsi zəifləndirilməyə başlayır. Uşaqlar gəzməyə başlayırlar. Sonra “Rəqs” melodiyası səslənir və uşaqlar bacardıqları kimi rəqs edirlər. Sonda “Yağış” melodiyası səslənir. Uşaqlar ilk olaraq yuxarıya baxır və sonra yağış damllarını sanki, tutmaq istəyirlər kimi əllərini yuxarı qaldıraraq ovucalarını açırlar. Bir – neçə saniyə sonra isə onlar qaçırsın və öz yerlərinə qayıdırlar.

Bu oyunu bir-neçə dəfə təkrarlayaraq pedaqoq uşaqlara musiqinin gedişatına diqqət yetirməyi dəfələrlə vurğulayır.

“Yol” mahnısı. *Musiqisi: Vasif Adıgözəlov, sözləri: Ramiz Rövşən.*

Mars. “Azərbaycan Ordusu” mus: *Eldar Mansurov*

“Oyun havası” xalq musiqisi

Tapşırıq: Musiqini dinləmək və tanış musiqiləri tapmaq və onun xarakterinə uyğun hərəkətlər etmək; bayraqlarla şən və aktiv şəkildə rəqs hərəkətləri etmək; addımları sərbəst və əmin şəkildə atmaq.

Oyunun gedişatı aşağıdakı kimi təşkil edilir.

Otağın bir küncündə uşaqların sayı qədər oyuncaq sükan, ikinci küncündə bayraqlar, üçüncü küncündə yenə onların sayı qədər rəngli əl dəsmalları qoyulur. Uşaqlar otağın dördüncü küncündə stullarda oturaraq musiqinin səslənməsini gözləyir. Səslənən musiqinin növündən asılı olaraq tapşırıqları icra edirlər. Beləki, əgər onlar oyun havasını eşitsələr gedib əl dəsmallarını alır və bacardıqları şəkildə rəqs etməyə başlayırlar.

Marş səsləndikdə bayraqları alır və bir-birinin ardınca əsgər kimi özlərindən əmin bir şəkildə addımlamağa başlayırlar. Əgər eşidilən “Yol” mahnısıdırsa, onda sükanları alır və otaqda gəzməyə başlayırlar.

Eşitmə problemlə xüsusilə, kar uşaqlarda nitqi eşitmənin formalaşması üçün təşkil edilən oyunlarda əsasən musiqini dinləmək, onu eşitmək vərdislərinin formalaşmasına xidmət edir. Belə oyunlardan biri iki musiqi parçasından ibarət olan “Gəlincik” oyunudur.

*“Qonaqlıq” mahnısı. Musiqisi: Oqtay Zülfüqarov, sözləri: Xanımana Elibeyli.
“Lay-lay”. Azərbaycan xalq mahnısı.*

Qızlara gəlinciklər, oğlanlara oyuncaq musiqi alətləri (qaval, zınqırov, tütək və s.) verilir. “Qonaqlıq” adlı mahnı səslənir və qızlar musiqinin sədaları altında qucaqlarında gəlinciklərlə asta templə gəzişirlər. Sonra əvvəlcədən otağın yan divarına düzülmiş stullarda əyləşir və gözləyirlər. Növbəti mahnı – “Lay-lay” səslənir. Qızlar gəlincikləri qucaqlarında yelləyirlər.

Oyunun ikinci mərhələsində yenə “Qonaqlıq” mahnısı səslənir. Oğlanlar öz oyuncaqları ilə çalır və möhkəm addımlarla gəzişirlər. Mahnı tamamlandıqda uşaqlar öz yerlərinə oturur. Qızlardan biri oğlanlara yaxınlaşır və bir musiqi ifa etmələrini istəyir. Oğlanlar bir oyun havası çalır və qızlar öz gəlincikləri ilə rəqs etməyə başlayırlar. Onlar gəlinciyin ayaqlarını yerə vurur və bir ağzıdan deyirlər “top – top, top – top, top – top”. Sonra onları yuxarı qaldırır və fırlanırlar. Bununla da rəqs başa çatır. Oyunun davam etməsi üçün qızlardan biri oğlanlara yaxınlaşaraq yeni bir mahnı istəyə bilirlər.

Fonematik qavramanın inkişafı eşitmə problemlə uşaqların səsləri doğru şəkildə qavraya bilməsi və onları differensiasiyası üçün olduqca vacibdir. Bu istiqamətdə olan çalışmaları uşaqlar üçün daha maraqlı hala gətirmək üçün musiqili ritmik tapşırıqlardan istifadə etmək olar. Aşağıda istifadə olunan oyun bunun üçün nümunədir.

“Cip – cip cücələrim”. Musiqisi: Qənbər Hüseyinli, sözləri: Tofiq Mütəllibov.

Uşaqlar oturur və “Cücələrim” mahnısını dinləyirlər. Bir uşaq ortada əlində çömçə ilə dayanır və müəlliminin işarəsini gözləyir. Müəlliminin “kış” deməsindən sonra hamı qaçır və ortada olan uşaq onları tutmağa çalışır.

Artikulyasiya aparatının hərəkətliliyinin artması, inkişafı uşaqlarda səs tələffüzünün yaxşılaşmasına, təhrif olunan səslərin bərpasının asanlaşmasına kömək edir. Artikulyasiya gimnastikalarından biri olan “at” gimnastikasının musiqili bir oyunla vəhdəti dərsi uşaq üçün daha maraqlıdır.

“Atlar” mahnısı. Musiqisi: E.Dadaşova, sözləri: S.Tağıyeva

Uşaqlar qrup şəklində dayanır və musiqinin eşidilməsi ilə dillərinin sərt bir şəkildə şappıldatmağa başlayırlar. Birdən musiqinin səsi kəsilir və “atlar” dayanır. Pedaqoq uşaqlardan soruşur “Kimin atı əsgərin əmrinə daha yaxşı qulaq asırdı?”. Bu zaman uşaqlardan ikisi irəli gəlir, yanaşı dayanır və tapşırığı təkrar edirlər.

Musiqinin müşayiətiylə müxtəlif idman hərəkətlərinin edilməsi ümumi motorikanın inkişafı üçün çox effektivdir.

“Kim sevir sə idmanı” uşaq mahnısı. Sözləri: Teymur Elçin, musiqisi: Oqtay Zülfüqarov.

Bir – birindən aralı olmaqla yerdən 40 sm., 60 sm. və 1 m. məsafədə maneələr hazırlanır. Uşaqlar səslənən mahnının (mahnılar müxtəlif heyvalar haqqında olur) sədalarıyla maneələrin altından ya ayı kimi - ayaqlar və əllər aralı, sağa və sola yellənərək, ya qurbağa kimi - çöməlib, ya da ilan kimi sürünərək keçməlidirlər. Maneələri keçən zaman uşaqlar hərəkətlərini təqlid etdikləri Heyvanların səslərini çıxartmalıdırlar .

Bu əyləncəli oyun uşaqların çətin hərəkətlər zamanı öz səslərinin temp və ucalığına, tələffüzünə nəzarət etmələrini təmin edəcək. Bütün maneələri keçərək otağın digər tərəfinə gələ bilən uşaqlara müəllimə top verir və sonda uşaqlar oynayır.

Rəyçi: dos. T.Ağayeva

Göndərib: 14.12.2020

Qəbul edilib: 15.12.2020